

Шепетяк О. Значення в "теорії відбитку" Людвіга Вітгенштайна. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 512-513. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 62-66.

УДК: 1:811(436)"20"

© Олег Шепетяк
Український Католицький Університет, м. Львів

ЗНАЧЕННЯ В "ТЕОРІЇ ВІДБИТКУ" ЛЮДВІГА ВІТТГЕНШТАЙНА

У статті вивчаються лінгвофілософські та семіотичні ідеї австрійсько-британського філософа Людвіга Вітгенштайна. Аналізуються питання про значення слова, атомарного речення, молекулярного речення; вивчаються проблеми відношення одиниць мови до думки та фактів дійсності.

Ключові слова: філософія мови; Вітгенштайн; теорія відбитку

Oleh Shepetyak. Mean in "theory of picture" in Ludwig Wittgenstein. The article deals with the lingual, philosophic and semiotic ideas of Austrian and British philosopher Ludwig Wittgenstein. We analyse the problem of word meaning, atom sentence, molecular sentence. We study the problem of relation between language units and the thought and facts of the reality.

Key words: Philosophy of language; Wittgenstein; theory of reverberation

Величезний поштовх для аналізу мови в новочасній філософії дало виникнення нового напрямку філософської думки в англо- та німецькомовних країнах – аналітичної філософії. Це спрямування філософії змінило більшість акцентів у філософському вивченні феномену мови: поставлені ще в Античності та Середньовіччі та розвинуті в Новий час питання відійшли на задній план, вивільняючи шлях новим, які знаходяться в суголоссі з актуальними проблемами інших філософських та наукових дисциплін. Серед проблем філософії мови, яка зберегла свою актуальність у всі епохи історії філософської думки, чільне місце займає проблема значення, тобто питання про носій, предмет та еволюцію значення тощо. Цій проблемі філософи присвячували чимало уваги ще задовго до виникнення філософії мови та герменевтики, а в останніх вона зайняла вагоме місце. В рамках аналітичної філософії мови проблема значення розглядалася особливо глибоко та ґрунтовно.

Серед учених, яким завдячуємо важливими напрацюваннями на цю тему, виняткове місце займає австрійсько-британський філософ, "головний представник аналітичної філософії" [6, 1587] та "лінгвістичного повороту" Людвіг Йоган Вітгенштайн. Його творчість традиційно поділяють на два основні періоди: перший припадає на довоєнний час, коли Л. Вітгенштайн мешкав і працював в Австрії, та презентується перш за все "Логіко-філософським трактатом", а другий співпадає в часі з проживанням філософа в Британії та презентується передовсім "Філософськими дослідженнями". Погляди Л. Вітгенштайна в обох періодах кардинально різняться між собою. Предмет цього дослідження ми обмежимо виключно до поглядів мислителя на проблему значення в першому періоді його творчості. Міркування цього науковця щодо питання значення охоплює цілу низку філософських і наукових галузей, до яких належать філософія мови, логіка, теорія пізнання і науки, теоретична лінгвістика тощо. Саме тому вивчення спадку Л. Вітгенштайна є важливим для всіх цих царин.

Дослідження філософської спадщини Л. Вітгенштайна в більшості присвячені його філософському аналізу мови та її проекції на наукове пізнання. При цьому поза увагою залишаються семіотичні аспекти його концепції, які як у першому, так і в другому періоді його творчості займають важливе місце серед надбань ученого. У цьому дослідженні ми звертаємо свою увагу передовсім на ті моменти, які досі не були достатньо вивченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, а саме питання про носій значення, предмет значення, інтенцію знака, слово і речення як середники вираження значення та інше. Аналіз саме цих аспектів концепції Л. Вітгенштайна становить основну ціль цього дослідження.

Основним матеріалом, яким ми послуговуємося при вивченні поставленого питання, є ключова праця першого періоду творчості Л. Вітгенштайна "Tractatus logico-philosophicus" [8], з якої ми черпаємо оригінальні ідеї для подальшого аналізу. Поряд з цією першоджерельною працею, яку В. Татаркевич охарактеризував як "афористичну, важку, лаконічну" [4, 410], використовуємо також надбання дослідників Е. Корета [5], В. Льоффлера [7], В. Татаркевича [4], Ф.С. Бацевича [2] та інших.

Перш ніж розглянути семіотичну теорію Л. Вітгенштайна, необхідно кількома словами згадати про основи, на яких вона ґрунтується, – Вітгенштайнове розуміння світу та пізнавального процесу. Ранній Л. Вітгенштайн починає свої міркування з онтологічно-епістемологічних засновків. Він твердить, що "світ є спільність фактів, а не речей" [8, 11 / 1.1]. Факти є важливим поняттям філософії Л. Вітгенштайна. *Факти* – це те, що можна описати реченням. Оскільки речення описує відношення між речами, а також відношення між річчю та її ознаками, або просто наявність речі, тобто відношення між індивідуальною річчю та буттям, то й факти є ніщо інше, як ситуація зв'язку речі з її оточенням. Факти, у свою чергу, розкладаються на *стани речей*. Річ входить у зв'язок з іншими тільки у певних своїх аспектах. Тому у фактах вона присутня не як окрема цілісність, а у своєму вираженні. Однак, "Вітгенштайн ніде не наводить прикладу такого простого складника" [5, 145].

В процесі пізнання ми схоплюємо елементи світу, тобто факти, а не речі. Пізнаючи їх, "ми творимо собі картини фактів" [8, 16 / 2.1]. Так факти відображаються в розумі та перетворюються в *думки*. У третьому реченні "Трактату" Л. Вітгенштайн пише: "Логічною картиною факту є думка" [8, 19 / 3]. Отже, думка як результат пізнавальної діяльності відображає факти, тобто відношення між речами.

Таке вчення про пізнання, відповідно до якого думка є *відбитком* або картиною факту (Bild der Tatsache), отримало назву "теорія відбитку" (Abbildtheorie). Ця теорія базується на твердженні, що факти світу проектуються в думках. Отже, уявлення про світ та його елементи не формуються самостійно творчим розумом, а є наслідком пізнавальної діяльності людини, суть якої полягає у проєкції фактів як елементів світу в людському розумі. Теорія відбитку за своєю суттю є об'єктивістським уявленням про пізнання, згідно з яким думки відображають дійсність об'єктивно, а не суб'єктивно чи інтерсуб'єктивно.

Думка є не просто довільним відбитком світу, а *логічною картиною*. Л. Вітгенштайн пише, що "кожна картина є також логічною" [8, 18 / 2.182]. Це означає, що відбиток відображає факт дійсності відповідно до формально-логічних правил. Позаяк факт є зв'язком станів речей, а такі зв'язки у логіці репрезентуються кількома видами простих суджень, а саме загально-стверджувальним, загально-заперечним, частково-стверджувальним і частково-заперечним, і ці різновиди суджень включають в себе якісні (ствердження або заперечення) та кількісні (загальність або частковість) характеристики, то й думка схоплює факти дійсності передовсім на основі цих характеристик. Для Л. Вітгенштайна логіка відіграла неабияк важливу роль, як і для всієї аналітичної філософії, яка за визначенням Вінфріда Льоффлера характеризується "жаданням щонайбільшої поняттєвої ясності і мовної однозначності; прагненням об'єктивних диференціацій та розкриття логічних структур" [7, 83].

Відбиток, тобто думка, може відповідати, або не відповідати дійсності: "Картина відповідає дійсності або ні; вона є правильною або неправильною, істинною або хибною" [8, 18-19 / 2.21]. Істинною думка є тоді, коли вона відображає реальний стан речей, а хибною – коли в ній наявне те, чого в дійсності немає. Цим Л. Вітгенштайн повторює відому думку Аристотеля, який писав: "Казати про суще, що його немає, або про не-суще, що воно є, – значить говорити хибно; а казати, що суще є і не-сущого немає, – значить говорити істинно" [1, 141 / 4, 7, 1011b26].

Переходячи до семіотичних міркувань Л. Вітгенштайна, перш за все необхідно дати відповідь на питання про *мовний носій значення*. Іншими словами, що саме є тією лінгвальною дійсністю, яка щось означає. У творах філософа в контексті міркувань про мовний носій значення присутні дві одиниці мови: слово і речення. Як одне, так і друге мають якесь змістове навантаження, проте їх статус як носія значення кардинально різняться між собою.

Л. Вітгенштайн пише, що "ім'я означає предмет" [8, 22 / 3.203]. Отже, ім'я має об'єктивне значення, скеровуючись на реальний предмет дійсності. Так, до прикладу, слово "книга" означає будь-яку реально існуючу книгу. Проблема предмету значення, тобто речі, яку означає

слово, займає вагоме місце серед лінгвофілософських розмислів усіх часів. Л. Вітгенштайн займає в цій дискусії власну позицію, яка притаманна емпірично-позитивістичним напрямкам філософії. Аристотель, до прикладу, дотримувався абсолютно протилежної позиції, коли у першій главі "Герменевтики" писав: "Те, що в звукосполученнях, – це знаки уявлень у душі, а письмена – знаки того, що у звукосполученнях" [1, 93]. Цими словами Аристотель висловлював думку про те, що словами люди послуговуються для означення не речей, а тих уявлень, які виникають у душі (розумі) внаслідок контакту з речами. Оскільки Аристотель дотримувався позиції, що люди домовляються щодо спільного використання слів у певному, загально прийнятому значенні, то його розуміння феномену значення можна окреслити як інтерсуб'єктивне. Л. Вітгенштайн, натомість дотримувався думки про те, що слово створене не для означення понять чи уявлень, а для вираження самої речі.

Однак слово, на думку Л. Вітгенштайна, не має самостійного значення, а тільки залежне від речення, оскільки "презентує у реченні предмет" [8, 22 / 3.22]. Це міркування легко зрозуміти, зважаючи на вище викладені онтологічні погляди філософа. Якщо світ складається не з речей, а з фактів, і думки також є вираженням фактів, то мовне означення речі не презентує цілісної картини якогось аспекту дійсності, а тільки його складові. Як речі є складовими факту, так і слова є складовими речення. Поза реченнями слова, хоч і мають певне значення, оскільки означають речі, все ж позбавлені змісту. Предметом думки, як вважав Л. Вітгенштайн, є факт, а не річ. Отже, і слово, яке означає річ не є одиницею думки. Ми мислимо реченнями, а не словами, і послуговуємося словами виключно як мінімальними одиницями, на які можна розкласти речення.

Повноту значення речення та недовершеність значення слова Л. Вітгенштайн виражає словами: "Тільки речення має зміст; тільки у зв'язаності речення ім'я має значення" [8, 24 / 3.3] та "Висловлювання має значення тільки у реченні" [8, 25 / 3.314]. Речення філософ поділяє на *атомарні* (atomare Sätze) та *молекулярні* (molekuläre Sätze). Атомарними реченнями є найпростіші речення, які в логічній формалізації відповідають простим категоричним судженням, тобто "вихідні висловлювання, які не розкладаються в рамках системи на інші більш прості висловлювання" [3, 47]. Ф.С. Бацевич наводить таке влучне визначення атомарного речення: "Атомарне речення – логічна основа протокольного речення, яка відповідає окремому факту осмисленої дослідником об'єктивної дійсності; речення метамови науки, істинність якого повинна бути перевірена досвідно, тобто мати своїм референтом досвід" [2, 116].

Молекулярними Л. Вітгенштайн називає складні речення з кількома підметами і присудками. Ці речення в логіці відповідають складним судженням, у яких прості складники пов'язані між собою логічними сполучниками та уточнені логічними кванторами. Ф.С. Бацевич так дефініює молекулярне речення: "Молекулярне речення – речення, яке складається з двох чи більшої кількості атомарних речень; істинність або неістинність молекулярних речень залежить лише від істинності або неістинності атомарних речень, які його формують, тобто є функціями істинності атомарних речень" [2, 116]. Кожне з цих двох видів речень отримує своє значення від різних реальностей.

Значенням атомарного речення є те, що ми в ньому висловлюємо. Речення здатне описувати факти дійсності. Якщо факт дійсності є зв'язком між речами або зв'язком між річчю та його ознаками, то описати такі факти здатне тільки речення в силу своєї структури. Поєднання в реченні суб'єкту і предикату за допомогою зв'язки, яка може виражати наявність або відсутність зв'язку між термінами судження, здатне виразити факт дійсності, який становить зміст думки. Ми мислимо реченнями, а не словами, саме тому, що лише речення розкривають складові світу – факти дійсності. Саме з цієї причини Л. Вітгенштайн називає речення "картинами дійсності" [8, 33 / 4.0031].

За допомогою речень люди здатні спілкуватися. При спілкуванні ми передаємо і отримуємо фонетично або лексично оформлені думки. Щоби спілкування стало можливим, ми повинні послуговуватися тими одиницями мови, які виражають зміст думки. Оскільки змістом думки є факт дійсності, а факти дійсності мовленнєво виражаються тільки реченнями, то й виключно речення здатні передавати думки. Л. Вітгенштайн пише: "Розуміти речення, означає знати, що є, якщо воно істинне" [8, 36 / 4.024]. Цим твердженням філософ висловлює думку про те, що

розуміння є скеруванням думки обох учасників спілкування на одні і ті ж факти. Якщо речення істинне, то той факт, про який у цьому реченні ведеться мова, справді наявний у дійсності. Отож, при спілкуванні адресат, до якого скероване речення і який намагається це речення зрозуміти, здатен витворити в собі відбиток факту дійсності, аналогічний до того, який присутній у думках адресанта. Якщо такий відбиток витворений адресатом, то розуміння речення відбулось.

Атомарне речення є істинним тільки тоді, коли воно адекватно відображає дійсність. Щоб перевірити істинність атомарного речення, потрібно звірити його зміст зі справжнім станом речей. В цих міркуваннях Л. Вітгенштайн дотримується так званої "кореспондентної теорії" (або "теорії адекватності") істини, яку сформулювали ще античні мислителі, зокрема Аристотель, та розвинули філософи Середньовіччя і сучасності. Ця теорія, яку найточніше визначає середньовічна дефініція "veritas est adaequatio rei et intellectus", була основою в аналітичній філософії.

Кожне речення може мати одне з двох значень: "істинне" або "хибне". Якщо речення поєднує в собі слова так, як в одному факті поєднані речі, які цими словами позначаються, тоді речення істинне. Якщо ж у реченні поєднані слова, які означають речі, що не поєднані в одному факті, тоді речення хибне. Оскільки речення описують факти, а факти є поєднаннями речей, то речення у своїй сукупності означають ці поєднання. Істинність атомарного речення можна перевірити тільки емпірично. Однак у мові наявні й такі речення, які описують факти, що не підлягають емпіричній перевірці. Саме про них Л. Вітгенштайн писав у сьомій, найпопулярнішій тезі "Трактату": "Про що не можна говорити, про те треба мовчати" [8, 115 / 7]. Цю тезу він повторює у вступі до "Трактату", називаючи її основною думкою всієї праці.

Неопозитивісти Віденського філософського гуртка, які перейняли від раннього Л. Вітгенштайна чи не всю його концепцію мови, скерували свою критику проти використання в мові речень, які не можна емпірично перевірити. Речення, які не підлягають верифікації, на їх думку, позбавлені сенсу (sinnlos) та породжують у філософії і науці "примарні проблеми" (Seinprobleme), тобто такі проблеми, які неможливо вирішити, позаяк їх джерело знаходиться не у складності дійсності, а в недоліках мови, якою ця дійсність описується.

Поряд з атомарними реченнями в мові присутні й молекулярні, тобто складні речення, в яких прості складники поєднуються за допомогою логічних сполучників (кон'юнкція, диз'юнкція, еквіваленція, імплікація, тощо). Молекулярні речення, як і атомарні, можуть також мати одне з двох значень: "істинне" або "хибне". Однак, якщо істинність атомарного речення треба перевіряти емпірично, то істинність молекулярного речення підлягає формально-логічній перевірці. Кожне складне судження має власні умови істиннісного значення. Наприклад, кон'юнктивне судження, тобто судження, в якому прості складові поєднані кон'юнкцією, що відповідає єднальному сполучнику живої мови, істинне, коли істинні всі прості судження, які входять до його складу; диз'юнктивне судження, тобто судження, в якому прості складові поєднані диз'юнкцією, що відповідає розділовому сполучнику живої мови, істинне, якщо істинне принаймні одне просте судження, яке входить до його складу.

Щоправда, існують і такі молекулярні судження, які є істинними або хибними, незалежно від істиннісного значення їх простих складників. Завжди істинні судження Л. Вітгенштайн називає *тавтологіями* (логічними закономірностями), а завжди хибні – *контрадикціями* (логічними суперечностями). "Речення, яке є істинним при всіх можливостях істинності його елементарних суджень, є тавтологією (напр., 'p або не-p'); речення, яке при всіх можливостях істинності є хибним, є контрадикцією (напр., 'p і не-p')" [5, 148]. Оскільки істиннісне значення тавтологій і контрадикцій не залежить від істиннісних значень їх складників, то для того, щоб визначити їх значення, непотрібно емпірично перевіряти відповідність простих суджень, з яких вони складаються, на їх відповідність фактам дійсності. Достатньо тільки встановити, що таблиця істинності таких молекулярних суджень в кінцевому результаті дає ряд лише істинних значень.

Підсумовуючи короткий аналіз лінгвофілософської та семіотичної концепції Л. Вітгенштайна раннього періоду його творчості, викладемо в кількох тезах основні положення його вчення про значення. Перше, вирішення питання значення в ученні раннього Л. Вітгенштайна ґрунтується на його онтологічно-епістемологічних основах, відповідно до яких світ є набором фактів, а не речей. Факти охоплюють речі в їх зв'язках з іншими речами або

ознаками. Тільки в цих зв'язках речі стають нам доступними у процесі пізнання. Друге, пізнаючи факти дійсності, ми творимо відбитки (картини) цих фактів. Відбиток фактів є думкою. Жодна думка не відображає чисту річ. Ми мислимо не речі, а факти, тобто наші думки схоплюють речі в їхніх зв'язках з іншими дійсностями.

Третє, в контексті питання про носій значення Л. Вітгенштайн розглядає дві одиниці мови: слово і речення. Словом мовці послуговуються для означення речі. Однак, позаяк річ як така не сприймається людиною і не є предметом думки, то й слово не має власного незалежного значення. Предметом думки є тільки факт, який ми спроможні пізнавати. Оскільки факт у мові виражається за допомогою речення, то лише речення має незалежне значення. Четверте, речення Л. Вітгенштайн поділяє на два різновиди: атомарні (прості) та молекулярні (складні). Атомарні речення означають факти дійсності. Якщо атомарне речення істинне, тоді те, що в ньому висловлюється, наявне в дійсності. Істинне атомарне речення характеризується таким зв'язком слів, який відповідає реальному зв'язку предметів, що цими словами означаються. Оскільки відношень зв'язку слів у реченні та зв'язку речей у факті є два – адекватний та неадекватний, то і значень атомарне речення може мати два – істинне та хибне. П'яте, молекулярні речення складаються з атомарних, які в ньому поєднуються за допомогою логічних сполучників. Молекулярні речення також можуть мати два значення – істинне або хибне. Істиннісність значення молекулярних речень залежить від істиннісних значень його складників – атомарних речень – та правил таблиць істинності того логічного сполучника, за посередництвом якого атомарні речення об'єднуються в молекулярне.

Шосте, істиннісність значення атомарного речення можна перевірити виключно досвідно, тобто співставляючи зв'язок слів у реченні зв'язку речей у факті. Істиннісність значення молекулярного речення перевіряється формально-логічним шляхом, тобто застосовуючи правила побудови таблиць істинності. Винятки становлять тільки тавтології та контрадикції, тобто речення, які є істинними або хибними в силу своєї мовно-логічної структури, які зберігають своє істиннісне значення, незалежно від істиннісних значень атомарних речень, які входять до їх складу.

Викладені у цьому дослідженні думки є спробою розкрити семіотичні та лінгвофілософські погляди Л. Вітгенштайна раннього періоду його творчості. Ціль дослідження не включає в себе вивчення напрацювань ученого в пізньому періоді. Їх вивчення залишається завданням наступних досліджень, як рівно ж вивчення самокритики Л. Вітгенштайна, яку він у пізньому періоді висловив в адресу своїх ранніх ідей.

Література

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т.1. и 2. [Ред. В.Ф. Асмус.] – М.: "Мысль", 1976. – 550 и 687 с.
2. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень. – Київ: ВЦ "Академія", 2008. – 240 с.
3. Кондаков Н.И. Логический словарь. – Москва: Издательство "Наука", 1971. – 656 с.
4. Татаркевич В. Історія філософії. – Т. 3.: Філософія ХІХ століття і новітня. – Львів: Свічадо, 1999. – 568 с.
5. Coreth E., Ehlen P., Haeffner G., Ricken F. Philosophie des 20. Jahrhunderts. – Zweite, durchges. Aufgabe. – Stuttgart, Berlin, Köln: Kohlhammer, 1993. – 244 S.
6. Großes Werklexikon der Philosophie. Herausgegeben von F. Volpi. – B. 2. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1999. – 1733 S.
7. Löffler W. Analytische Philosophie als rationales Verfahren. // Salzburger Jahrbuch für Philosophie. – XXXIX, 1994. – S. 77-92.
8. Wittgenstein L. Tractatus logico-philosophicus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1963 – 115 S.